

ДОКУМЕНТ „ЗВЕЗДАНКА“

(Бранка Радовановић, *Даница: Очи пуне звезда, руке пуне трња*,
Београд: Службени гласник, 2014)

Као резултат тридесетогодишњег преданог рада међу архивским списима, књигама и часописима, око текстова које окупља име Данице Марковић (1879–1932), српске књижевнице по опредељењу, учитељице по занимању, настала је биографија једноставног наслова – *Даница* – који укључује сву вишезначност и симболику овога имена, и још сугестивнијег поднаслова – *Очи пуне звезда, руке пуне трња* (у оквиру програма Радио Београда изведена је истоимена радио-драма, са посветом заборављеној песникињи) – који заокружује у поетску слику живот и лик Марковићеве, виђен кроз објектив ауторке биографије. Појављивање овакве књиге, биографије једне из низа заборављених српских књижевница са почетка 20. века, део је шире мисије њеног издавача, будући да је протеклих година у настајању едиција под називом *Сопствена соба* (према есеју Вирциније Вулф), у којој се до сада појавило неколико дела светских и српских књижевница, са циљем да се њихово стваралаштво реafirмише: роман *Буђење* Кејт Шопет (2011), роман *Нове* (2012) Јелене Димитријевић, изабрана дела Јеле Спиридоновић Савић под насловом *Чежње* (2012), роман *Мутна и крвава* (2012) Милице Јанковић, изабране приповетке Шарлот Перкинс Гилман под насловом *Жути тапет* (2012), роман *Излет на пучину* (2013) Вирциније Вулф, изабрана дела Милице Костић Селем под насловом *Тивот безумља* (2013) и роман *Доба невиности* (2013) Идит Вортон.

Даница Марковић је једна од ретких жена, књижевница, коју су ондашњи највећи критичарски ауторитети позитивно оценили. Њена прва књига песама, *Тренуци* (1904), привукла је пажњу Јована Скерлића, добивши претежно позитивну оцену. Она је и једина жена чије су чак три песме – „На бунару“, „Gallium vegum“ и „Априлска елегија“ – заступљене у *Антологији новије српске лирике* Богдана Поповића. Сем тога, Марковићева је добила награду из Фонда Љубомира М. Михајловића, што је чини првом женом међу књижевницима коју је наградила Српска краљевска академија. Још као ученица Учитељске школе почела је писати поезију и прву песму под називом „Последње жеље“ објавила је 1900. године, у часопису *Звезда*, под псеудонимом Звезданка.

Интимно задовољство и необјашњива фасцинација коју је ауторка ове биографије осећала у сусрету са делом Данице Марковић и сведочанствима о њеном животу и раду, натерали су је да свој вишедценијски подухват изведе до краја и остави дело које није само једна у низу књижевноисторијских чињеница, већ које својим приповедачким потенцијалом постаје интригантно штиво о животу једне изузетне личности, и које поред мале, „приватне“ историје, постаје извор за ширу историју приватног и јавног живота у Србији, од краја 19. века до касног међуратног периода. Интересовање Радовановићеве за Даницу Марковић потиче још из њеног раног детињства, конкретно и из писања њеног оца, Витомира Радовановића, о знаменитим личностима Обреновца и околине (у књизи *Обреновац и околина*, ур. М. Малетић, 1963), те и о Даници Марковић, која је тамо једно време радила као учитељица.

Даница представља прави пример биографије која поред приказа живота неке истакнуте личности, настоји и да дочара њен карактер. Описани догађаји чији је Даница Марковић била непосредни учесник, пружају драгоцену увид у друштвене прилике у којима је живела. И биографија коју пише Радовановићева тако није само низ хронолошки поређаних чињеница (мада се њега готово доследно држи), већ она настоји да ове чињенице образложи и веже у кохерентну причу. Отуда није необично што биографија, каква је и ова, може користити наративне стратегије да би одржала напетост и остварила динамику која донекле прати и ритам описаног живота. Како биографија подразумева проверљивост истинитости описаних догађаја и изнесених чињеница, будући да је заснована на великом броју докумената и сведочанстава, тако и књига Радовановићеве садржи мноштво скенираних докумената на основу којих је реконструисан живот и рад српске књижевнице. Архивска грађа посебно је оживљена у фотографијама, чак и уметничким сликама из онога доба.

Књига је подељена у дугачак низ поглавља чији наслови имају високи ниво информативности и, условно, представљају сажетке поглавља којима претходе. У њима је приказан живот Марковићеве, паралелно са њеним књижевним радом. Радовановићева се труди да о сваком књижевном делу проговори и да кратку белешку интерполирану баш на оном месту где и временски, у животу Данице Марковић, то дело настаје. Отуда је сам текст биографије организован на два нивоа: кроз биографски, где је хронолошки представљен живот Марковићеве и који обилује документарном грађом као потврдом чињеничног стања; и библиографски, у којем Радовановићева представља књижевна дела Данице Марковић, опет хронолошким редом, према времену њиховог настанка или објављивања, уз књижевнокритички и интерпретативни коментар.

Приповедни потенцијал ове биографије црпи своју снагу, пре свега, из динамичног живота Данице Марковић. У тексту се налазе и бројни ауторски коментари у којима се могу препознати идејне перспективе и идеолошке преокупације Радовановићеве, као и њена настојања да реконструише потенцијалне рефлексије и идеолошке опредељености саме Данице Марковић. Субјективизација перспективе, посебно је остварена у моментима када ауторка описује тешке тренутке из живота Марковићеве и не може, али и не жели, да заузме дистанцу. Осим емпатијског повезивања, овде је остварена много драматичнија врста саосећања до нивоа поистовећивања, на који ауторка указује још у уводној речи, правећи једну интертекстуалну алузију: „Даница, то сам ја!“

Ауторка полази од представљања околности у животу родитеља и читаве породице Марковић. Пратећи учитељски посао њенога оца, а затим и његову рану изненадну смрт, формира се оквир за опис живота Марковићеве и њене поприлично несрећне судбине. Како је већ поменуто, Радовановићева реконструише њен живот на основу различите врсте докумената као сведочанстава оновременских прилика, а најзначајнија бивају писма која су њени родитељи, касније и она сама, размењивали са представницима власти и институцијама, превасходно са министарством задуженим за питања просвете. Из њих можемо сазнати о тешком положају учитеља, сталним премештајима, о почетку болести (туберкулозе) наше књижевнице, због чега је често тражила различита одсуства, али и о цртама њене личности – упорности, самосвесности и родољубљу. Поред ових докумената, ауторка користи и писане (објављене и необјављене) белешке и сећања многих знаменитих личности из културног живота, од Божидара Ковачевића, Димитрија Фртунића, Антуна Густава Матоша, Јована Скерлића, Симе Пандуровића, Велимира Живојиновића до Исидоре Секулић, Ксеније Атанасијевић и Полексије Димитријевић Стошић.

Нарочиту пажњу Радовановићева посвећује животу Данице Марковић као учитељице и њеној дванаестогодишњој учитељској каријери (пет година у Београду и седам година у другим местима), којој се посветила због тешког материјалног положаја своје породице након очеве смрти (а због чега је и прекинула студије српског језика, књижевности и историје на Филозофском одсеку Велике школе). И каснија послератна преписка са уредништвом *Политике* (о чему сведочи девет писама из Рукописног одељења Матице српске) око објављивања њених приповедака, говори у прилог опису незадовољавајуће материјалне ситуације у којој се налазе књижевница и њена деца.

Потом, уз опис и реконструкцију животних (не)прилика, ауторка интегрише песму по песму, оним редоследом којим су оне и настајале, покушавајући не само да ту поезију тумачи песникињиним животом, већ

и да њен живот реконструише из поезије – у циљу осликавања њеног карактера, али и темперамента, емотивног стања и идеолошких опредељења. Радовановићева покушава да пронађе пандане-инспирације у реалном животу песникиње, не би ли објаснила поједине сегменте из њеног песништва. Користи се, дакле, и биографским методом у тумачењу књижевних дела, како поезије, тако и прозе. Исто, дакле, чини и са приповеткама, почевши од прве, под насловом „Крст“, објављене у часопису *Покрет* (1902). Ауторка приповеткама објашњава друштвене и историјске околности приватног и јавног живота за време Првог светског рата. Донекле мање успешним делом ове биографије управо можемо одредити ове интерпретативне моменте, када се Радовановићева упушта у анализу песама и приповедака. Еклектичким приступом, спајајући биографску са структуралном тематско-мотивском анализом, она често прелази у директно изношење садржаја представљених дела, покушавајући да проникне у подстицаје за настанак дела који потичу из живота Марковићеве. Тим деловима придружују се моменти када поистовећује наратора и аутора, као и када повлачи ауторство на тетку Данице Марковић, од које је ова слушала различите приче. Озбиљан почетак приповедачког рада Радовановићева проналази управо у бележењу казивања њене тете (те приповетке су у послератном периоду објављиване у *Политици*). Она покушава да анализира и теткин однос према исприповеданој грађи, па ову врсту приповедних текстова означава својим термином „фантастика стварности“. Реч је, заправо, о прози која је на трагу Глишићевог фолклорног реализма, али која бива обликована и кроз модернистичке прозне парадигме. Сличан начин интерпретације се може приметити и у анализи песма, где поред уочавања тематско-мотивског комплекса, често наилазимо и на квантитативне анализе, најчешће у слоју звучања, уколико се позовемо на терминологију феноменолошког приступа.

Поред сасвим луцидних запажања, провукла се и по која сентиментална опаска или натегнуто поређење. Знатно успелији су они делови текста који дају општа запажања, а не утиске о појединим песмама или приповеткама. Са друге стране, сасвим мало пажње је посвећено моментима у којима се модернистичка поетика у раду Марковићеве полако дефинише и отвара ка (после)ратној авангарди, као и стварним везама и утицајима између њеног дела и дела њених претходника, савременика и следбеника. Насупрот тим аналитичким подухватима, сасвим добро су одабране и интегрисане оцене раније поменутих критичара, који су анализирали и вредновали овај књижевноуметнички опус.

Један од интригантнијих и напетијих делова ове биографије је свакако опис живота Марковићеве за време Првог светског рата, када је неколико година (1913–1920) провела у Прокупљу. Иако је паланачки живот за

Марковићеву био неподношљив, што Радовановићева потврђује избором иронично интонираних стихова са осећањем резигнације, овај период њеног живота је обележило пожртвовано деловање у родољубивом духу, кроз непрестане покушаје да помогне српским породицама, због чега више пута долази у сукоб са бугарским окупаторима, па чак завршава у затвору и бива осуђена на смрт. Залагањем бугарског песника Вазова, Даница Марковић је помилована, али није успела да побегне из Прокупља, где остаје све до краја окупације. Из њених писама упућених овом познатом бугарском песнику, а које Радовановићева проналази у Архиву Ивана Вазова, у Бугарској академији наука, можемо читати о тешкој ситуацији у којој се књижевница налазила, али у којој нимало није губила присебност, већ је успевала да тактичношћу оствари своје планове.

Посебан део њеног ратног живота везан је за Топлички устанак из 1917. године, који је Марковићева успешно представила у наставцима објављиваним 1929. године у *Политици*, чиме су још једном потврђена њена снажна родољубива осећања и патриотско делање. Овај део биографије, обликован кроз готово колажну и технику монтаже докумената и цитираних делова докумената, не открива само податке везане за живот српске књижевнице, већ даје аутентичну слику рата, виђену из једног другачијег угла, као и низ чињеничних података везаних за Први светски рат, Топлички устанак, српско-бугарске везе и начин живота у малој српској паланци, у којој Марковићевој прави друштво још једна од заборављених српских књижевница, већ поменута Анђелија Лазаревић, чије име из непознатих разлога бива изостављено када на почетку своје студије ауторка набраја заборављене српске књижевнице. Готово као револуционарка, Марковићева је остала упамћена и кроз сведочанство њене професорке Милене Бојовићеве, чији је рукопис биографкиња пронашла у Народној библиотеци Србије. Премда је Топлички устанак био инспирација за приповетку „Јасеничанин у Топлици“, овај период можда ипак најбоље представља управо антологијска приповетка Данице Марковић – „Дозив нечастивог“ – која проналази своје место у великом броју антологија фантастике.

Треба посебно истаћи да је приповедачки рад у стваралаштву Данице Марковић био најкасније уочен. Велики допринос у његовом расветљавању даје управо и студија о којој говоримо. У време када је Радовановићева почињала свој подухват, 1985. године, нико детаљније није говорио о прози наше књижевнице. Истражујући периодичку, она долази до 31 приповетке и посебно скреће пажњу на приповетку „Психологија Анастасине Чудине“, која није била штампана.

Преглед библиографије Данице Марковић, као и радова о њеном стваралаштву, које би, према ауторкином тврђењу, сасвим сигурно било

заокружено и комплетно објављено да је Марковићева још мало поживела, ова студија доноси и неке нове вредносно-критичке оцене, али и коначно разрешење одређених мистификација у вези са њеном смрћу. Још једна од предности ове биографије је та што Радовановићева разматра место жене у књижевности, али како сама каже, не само са феминистичке стране или кроз концепт женског писма. Заправо, врло мало је отвореног феминистичког ангажмана у овој књизи. Једностраност било каквог приступа, као и претерано потенцирање на забораву (које је можда у овој биографији доминантније), могу чак бити и контрапродуктивни, али и рестриктивни када имамо у виду потоњу рецепцију. Ова књига не представља само грађу за историју српске књижевности, колекцију чињеница која ће превредновати и изменити канон. Афирмисајући стваралаштво једне књижевнице и једног опуса који није на прави начин запамћен, она доприноси еманципацији српске културе, а својом аутентичношћу утиче и на промене у оквиру самог биографског жанра. Спојем документарног и приповедног, кроз критичке анализе књижевно-уметничких дела Данице Марковић, ова књига оправдава њен наслов и даје комплетан увид у све оно што се њеним именом може обухватити, њен живот и њен рад.

На крају, поред оволике љубави из које настаје монографско дело Бранке Радовановић, нема места повременој горчини која се чита из уводних редова. Мукотрпан рад који захтева посао у архиву и не подразумева ништа друго до копање по мрачним ходницима не би ли на крају засијала звезда – Даница!

Јелена С. Младеновић⁴

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српску и компаративну књижевност

⁴ jelena.mladenovic@filfak.ni.ac.rs